

PECULIARITIES OF THE RITUAL DISHES OF THE ZRUBNA  
(CULTURE OF BURIALS IN WOODEN-STRUCTURE GRAVES) COMMUNITY

This article is the first attempt to discuss the peculiarities of decorating wooden bowls with laid-on metal plates (chapes) in various archaeological cultures of the Zrubna community on the basis of new materials. Bowls of Borodinsky type characteristic of Pokrovs'ka Zrubna culture and those of Loboikovo type associated with Berezhnovsko-Maevskaya Zrubna archaeological culture are distinguished. Genesis of wooden dishes of the Zrubna community from the ritual bowls of the Sintashta culture is traced. Connection of ritual bowls with wizards' burials is suggested, and practicability of using the term "wizard" when interpreting burials of cult officers from the tribes of the Zrubna community is discussed.

**М.Т. Товкайло**

**ДО ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМИН  
НАСЕЛЕННЯ БУГО-ДНІСТРОВСЬКОЇ  
ТА РАННЬОТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУР**

*Статтю присвячено розгляду взаємин раннього Трипілля з буго-дністровською культурою за керамічними матеріалами поселень Південного Бугу.*

Проблема взаємин буго-дністровської та ранньотрипільської культур є складовою більш широкої проблеми походження культури Прекукутені-Трипілля А. Як її генетичну основу розглядали неолітичні культури Південно-Східної Трансільванії, Східного Прикарпаття, лісостепової зони Республіки Молдова та Правобережної України. Тому головною темою довготривалої дискусії, що велася з цієї проблематики, було визначення, яким із цих культур належить провідна роль у процесі формування прекукутенсько-ранньотрипільської спільноти. Тим часом дискусія виявила відсутність єдиного погляду на цю проблему<sup>1</sup>.

Проблему взаємин населення місцевої неолітичної та ранньотрипільської культур першим порушив В. Даниленко у своїй доповіді "До питання про пам'ятки ранньотрипільського часу на Україні", виголошеній у 1946 р. на V Науковій конференції Інституту археології АН УРСР, де він зазначив, що трипільська культура "...склалася на базі більш давніх проявів неолітичної культури Південної України, яка входила в господарські взаємини з південнодунайськими хліборобськими культурами"<sup>2</sup>. Серед них дослідник виділив культуру Боян. Ззначаючи, що генетичний зв'язок між трипільською культурою та КЛСК не доведено, останню В. Даниленко вважав паралельним явищем до давнішої трипільської культури та культури Боян<sup>3</sup>. У подальших працях, написаних уже після досліджень на Південному Бугу ряду неолітичних поселень, які вчений виділив в окрему південнобугську неолітичну культуру з двома фазами розвитку, він обґрунтував і дещо уточнив свої попередні твердження: ця культура складає генетичну основу для трипільської культури, а пам'ятки її другої пізньонеолітичної фази (Саврань, Гард, Миколина Брояка) за низкою певних ознак уже близькі до давніх ранньотрипільських. При цьому дослідник розглядав дунайську культуру, з одного боку, а трипільську й боянську — з іншого, як генетично незалежні явища<sup>4</sup>.

У подальших працях<sup>5</sup> В. Даниленко відстоював власну концепцію про спадкоємність Трипілля від місцевої неолітичної культури, яка з початком досліджень неолітичних пам'яток Молдови отримує назву буго-дністровської<sup>6</sup>. Згідно з цією

концепцією, генетичний зв'язок між цими культурами полягає в хронологічній послідовності, значному збігу території, принциповій подібності набору крем'яних знарядь, єдності низки специфічних форм кістяних виробів, наслідуванні типів поселень і жител, подібності деяких керамічних форм, збереженні основних прийомів орнаментації та її головних схем, спадковості в системі релігійно-космогонічних уявлень<sup>7</sup>. Водночас, реагуючи на появу пам'яток типу Флорешти, дослідник дещо змінює свої погляди, вважаючи тепер, що процес формування "...трипільської етнокультурної спільноти відбувався, з одного боку, на основі буго-дністровської культури, а з іншого — на основі особливої балкано-дунайської енеолітичної культури, яка виникла під прогресивним анатолійським впливом і яка тяжіє до кола культур тордошського типу"<sup>8</sup>. У зв'язку з цим він виділяє східний (пам'ятки Побужжя) та західний (пам'ятки від Бистриці до Дністра) ареали найдавнішого Трипілля<sup>9</sup>. Зараховуючи пам'ятки останньої хмільницької фази БДК до передтрипільського часу, він розглядає їх лише як один із компонентів у формуванні трипільської культури<sup>10</sup>, оскільки трансформація буго-дністровської культури у ранньотрипільську відбувалася за умов посилення культурно-економічного впливу з боку балкано-дунайських культур<sup>11</sup>. Хмільницька фаза, на думку дослідника, являє собою локальний випадок переходу на особливу тордошську стадію етнокультурного розвитку, стимульовану посиленням анатолійських зв'язків<sup>12</sup>.

У результаті дослідження ряду нео-енеолітичних пам'яток Республіки Молдова В. Маркевич також дійшов висновку, що найдавніші ранньотрипільські пам'ятки Молдови формувалися на основі місцевої буго-дністровської культури та прийшлої культури Боян і меншою мірою на базі елементів КЛСК<sup>13</sup>. Серед елементів, успадкованих від БДК, він відзначав туроподібні віджимники-ретушери, прийоми оформлення та огранки нуклеусів і деякі їхні типи, дрібні скребачки, кутові різці, підромбоподібні мікроліти, могики з розташованим уздовж лезом, деякі форми кераміки і способи її орнаментації та ін.<sup>14</sup>.

У 1950—1960-х роках румунські вчені обґрунтували концепцію, згідно з якою культура Прекукутені виникла в процесі взаємодії культур Боян та лінійно-стрічкової кераміки. Певну роль у цьому процесі відігравали також культури Кріш, Вінча, Тордош і Хаманджія<sup>15</sup>. У своїх побудовах В. Думітреску і Е. Комша враховували також буго-дністровський чинник. Зокрема, В. Думітреску розглядав відомі тоді буго-дністровські пам'ятки Південного Бугу як один з головних чинників у процесі формування культури Прекукутені<sup>16</sup>. На думку Е. Комші, культура Прекукутені 3-Трипілля А формувалася на широкій території між Східними Карпатами і Південним Бугом, але на різних основах, якими в зоні Трипілля А виступала БДК, а в зоні Прекукутені — культура Боян<sup>17</sup>.

Відкриття буго-дністровської культури спонукало до перегляду своїх поглядів й Т. Пассек. У низці праць, виданих наприкінці 1950 — на початку 1960-х років, дослідниця підкреслює безумовну участь у цьому процесі й місцевих пізньонеолітичних землеробських племен Південного Бугу<sup>18</sup>, а головну роль у процесі формування Трипілля вона відводить племенам буго-дністровської культури за участю носіїв культур Кріш та Боян<sup>19</sup>. У пізнішій своїй праці С. Бібіков також підкреслював очевидність генетичного зв'язку між раннім Трипіллям та культурою типу Боян-Джулешті у Південному Подністров'ї і формування ранньотрипільської культури Побужжя у взаємодії з місцевою буго-дністровською культурою<sup>20</sup>.

Висловлювалися також думки про співіснування носіїв культури Прекукутені 3-Трипілля А й пізньої фази БДК та про їхнє поступове зближення<sup>21</sup>, однак ці думки не були обґрунтовані конкретним матеріалом і мали цілком гіпотетичний характер.

На відміну від своїх колег, В. Збеневич знаходить генетичне коріння ранньотрипільської культури серед нео-енеолітичних культур Балкан, Нижнього Подунав'я й Карпатського регіону<sup>22</sup>. Головну роль у формуванні культури Прекукутені-Трипілля А він відводить культурам Боян та лінійно-стрічкової кераміки, відзначаючи при цьому й певний вклад інших культур Молдови й Трансільванії. І підтримує тезу про поступове просування її носіїв на схід — у Подністров'я й Побужжя, де прекукутенсько-ранньотрипільські пам'ятки набувають специфічних рис. І це дає змогу В. Збеневичу ставити питання про два варіанти культури

Прекукутені-Трипілля А — західний і східний<sup>23</sup>. Стосовно ролі буго-дністровської культури він дійшов висновку, що "... ні одна з визначальних рис цієї культури не може бути виведена з БДК"<sup>24</sup>. Разом з тим дослідник допускає можливість прямого контакту носіїв обох культур і вклад БДК (хоч і незначний) у формування специфічного образу раннього Трипілля. Наслідком такого впливу, на думку В. Збеневича, може бути чужий для раннього Трипілля орнамент у вигляді вертикального зигзагу чи трикутних шевронів<sup>25</sup>.

У 1980-х роках у Степовому Побужжі було відкрито і досліджено кілька пізньонеолітичних поселень Пугач 1 і 2, Гард 3 і 4, розташованих поблизу сіл Костянтинівки Арбузинського та Богданівки Доманівського р-нів Миколаївської обл., яким властиве спільне залягання в одному культурному шарі буго-дністровських і ранньотрипільських матеріалів. Таке саме співвідношення матеріалів обох культур було простежено нами й на відомому поселенні Гард. Матеріали цих поселень дали змогу ставити питання щодо синхронності буго-дністровських і ранньотрипільських пам'яток, а отже, щодо співіснування в Степовому Побужжі населення обох культур, становлення і розвитку взаємин між ними<sup>26</sup>.

Тему взаємин БДК і раннього Трипілля було продовжено у 1998 р. після отримання М. Ковалюхом серії ізотопних дат для буго-дністровських та ранньотрипільських комплексів України, виходячи з яких Н. Бурдо, М. Відейко і М. Ковалюх поставили під сумнів наш висновок стосовно співіснування буго-дністровської та ранньотрипільської культури<sup>27</sup>. У подальших працях Н. Бурдо висуває тезу про існування хронологічного розриву між найпізнішими буго-дністровськими пам'ятками савранського типу та найбільш ранніми ранньотрипільськими, що становить від ста до кількох сотень років, і впевнено стверджує, що "... буго-дністровська культура не брала участі у генезі Трипілля: коли на Дністрі та Південному Бузі з'явилося прекукутенсько-ранньотрипільське населення, буго-дністровські племена вже тут не мешкали"<sup>28</sup>. Нові ізотопні дати дослідниця розглядає також як основу для перегляду усталеної синхронізації трипільської культури з неолітичними та енеолітичними культурами Балкан, Карпат та Дунаю і висловлює думку, що формування трипільської культури могло відбуватися за безпосередньої участі культур Вінча, Кріш, Тиса, Караново 3 та під впливом центральноєвропейських культур лінійно-стрічкової кераміки. Желіз та Лендель<sup>29</sup>.

Нові обставини спонукають нас ще раз звернутися до аналізу пам'яток Степового Побужжя, де буго-дністровські та ранньотрипільські матеріали залягали в спільному культурному шарі, що зафіксовано нині лише в цьому регіоні. Зауважимо, що характерною ознакою пізнього періоду БДК Степового Побужжя є розширення та інтенсифікація етнокультурних зв'язків зі своїми сусідами, зокрема з пізньонеолітичними та ранньоенеолітичними общинами Середньої Наддніпрянини і Надпоріжжя<sup>30</sup>. Ці зв'язки мали складний та багатосторонній характер, що особливо яскраво відбилосся в кераміці. Проте визначальними для долі буго-дністровської культури стали взаємини з іншими сусідами, а саме з трипільськими общинами етапу А-3.

Ранньотрипільську кераміку, що походить зі згаданих поселень за технологічними та типологічними ознаками, поділяють на дві групи: умовно кухонну та столову. Це характерна для найдавніших ранньотрипільських пам'яток Південного Бугу кераміка, найближчі аналогії якої знаходимо на поселеннях типу Сабатинівки 2.

Посуд кухонний було виготовлено з грубої грудкуватої маси з домішками піску та шамоту. Випал нерівномірний. Товщина стінок 0,6—1,4 см. Зовнішня поверхня нерівна, зі слідами пальцевого згладжування (загладжувалися лише шийка та придонна частина посудин); внутрішня — загладжена.

Найуживанішим типом кухонного посуду є плоскодонний горщик середніх розмірів з діаметром вінець 24—28 см (рис. 1, 1, 3—6, 8). Рідше трапляються миски з відігнутими чи, навпаки, загнутими всередину вінцями (рис. 1, 2, 7).

Орнаментация посуду досить одноманітна. Це, як правило, один, два чи кілька рядів пальцево-нігтевих защипів чи округлих ямок (рис. 1, 3, 5, 7) на плічках, відтиски гребінцевого штампів (рис. 1, 3), декоративне згладжування пальцями по сирій глині. Трапляється й рельєфний орнамент у вигляді конічних чи округлих виступів-наліпів або валиків (рис. 1, 4, 5).

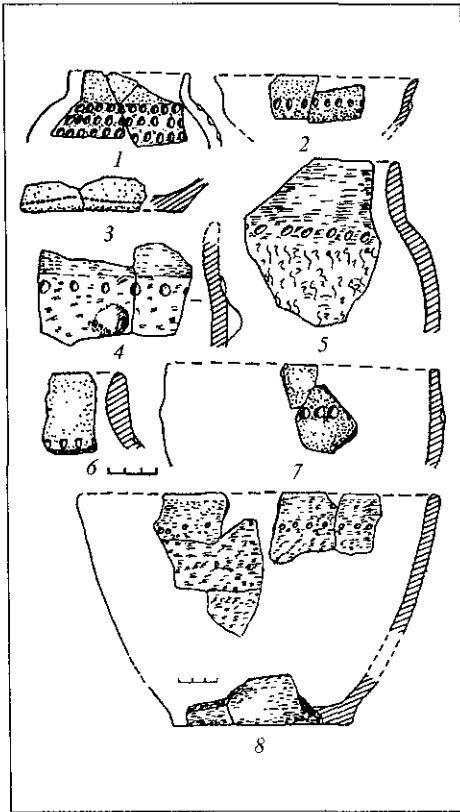


Рис. 1. Ранньотрипільська кераміка з поселень Степового Побужжя: 1, 3 — Пугач 1, горизонт б; 2, 7, 8 — Пугач 2; 4—6 — Гард 3

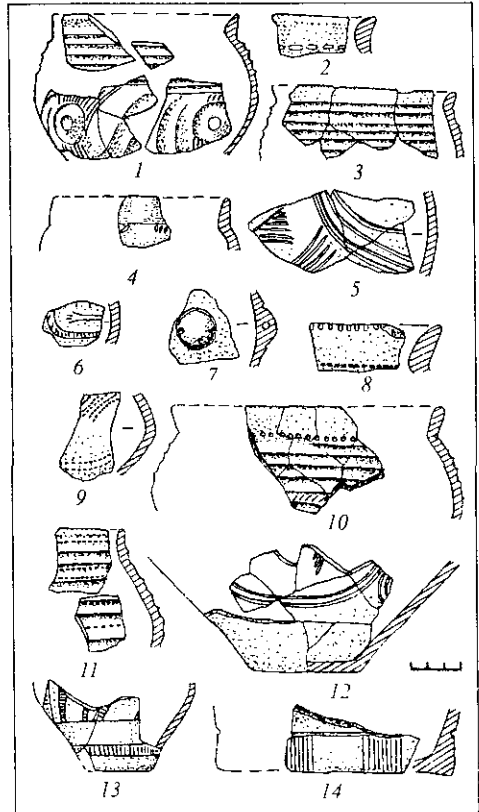


Рис. 2. Ранньотрипільська кераміка з поселень Степового Побужжя: 1, 3, 4, 6, 7, 9, 12 — Пугач 1, горизонт б; 5, 10, 11, 13 — Пугач 2; 2, 8, 14 — Гард 3

Столовий посуд було виготовлено з добре вимішаної глини з домішками дрібноструктурного шамоту. Майже третина посуду, крім зазначеної, мала домішку графіту. Маса щільна. Товщина стінок 0,25—0,7 см. Внутрішня й зовнішня поверхні посудини заглажені та залощені, чорного, сірого та коричневого кольору. Кількісно переважають невеликі плоскодонні горщики з короткими (0,8—2,0 см) прямими чи відхиленими вінцями, діаметр яких становить від 8 до 13 см, та округлим чи ребристим туловом (рис. 2, 1, 3, 10, 12, 14). Близькі за формою до горщиків кубки з циліндричною шийкою трапляються рідше; малопоширені й миски (рис. 2, 4, 11, 13).

Цей посуд орнаментовано переважно вузькими канелюрами на шийці та плічках, часто доповненими відтисками гребінцевого та накольчастого штампів (рис. 1, 1—3, 10, 11), врізними лініями у вигляді стрічок, променів, фестонів і заштрихованих композицій (рис. 2, 1, 5, 12, 13), короткими насічками по краю вінця (рис. 2, 8) чи сплюсненими округлими виступами-ручками з отворами (рис. 2, 7). Поширені відтиски гребінцевого та накольчастого штампів у вигляді оперізуючих рядів та окремих зон (рис. 2, 1, 3, 9). Виявлено зображення змія-дракона (рис. 2, 6).

Стратиграфія поселення Пугач 1 та аналіз кераміки цього й інших поселень Степового Побужжя дає змогу виділяти для пізнього періоду БДК регіону три послідовні етапи<sup>31</sup>. Перший, очевидно дуже короткий, представлений нижнім горизонтом неолітичного шару Пугача 1, поселеннями Великий Острів та Семєнівка. Їхня кераміка ще зберігає риси печерської та самчинської фаз розвинутого неоліту, хоч основна її маса, за всіма параметрами, має уже цілком сформований савранський тип.

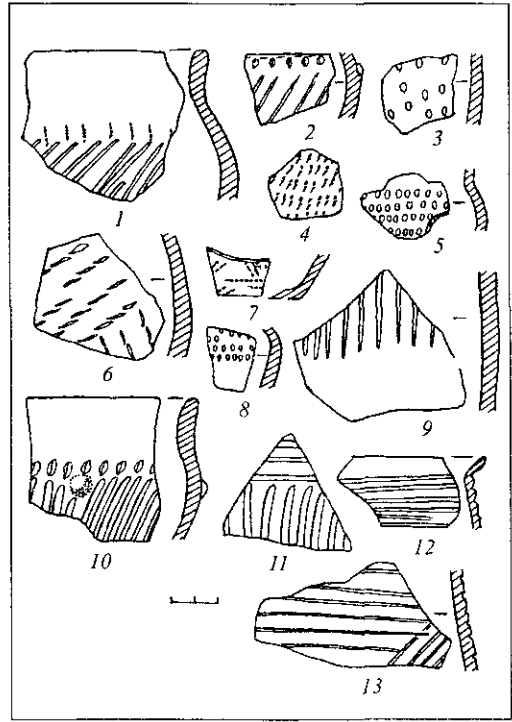
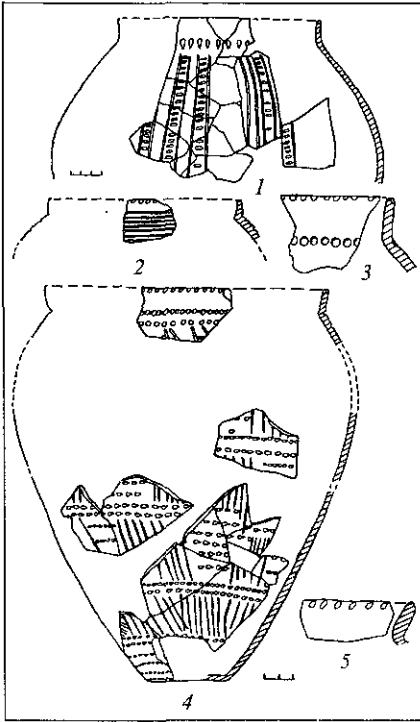


Рис. 3. Буго-дністровська кераміка, що позначена ранньотрипільськими впливами, з поселень Степового Побужжя: 1, 5 — Пугач 1, горизонт б; 2, 4 — Пугач 2; 3 — Гард 3

Рис. 4. Кераміка, що позначена буго-дністровськими впливами (1--12), та буго-дністровський імпорт (13) з поселень культури Трипілля А: 1--9 — Гайворон; 10, 11, 13 — Гребенюків Яр; 12 — Сабатинівка 2

Другий етап, що відображує класичну савранську фазу розвитку пізнього неоліту (за В. Даниленком), представлений поселеннями Гард, Гард 4, Пугач 2 та іншими пам'ятками. Посуд цього етапу відзначається розмаїтістю форм і типів, серед яких найпоширенішими є плоскодонні горщики S-подібного профілю, частина яких має комірцеве потовщення вінець, та широкогорлі слабопрофільовані горщики з плоским чи гострим дном. Меншою мірою поширені горщики з невисокими прямими чи відхиленими вінцями, профільованими плічками й округлим туловом, що за формою нагадують ранньотрипільські. Знайдено також невеликі посудини з ребристим туловом. Миски нечисленні, півсферичної форми з прямими чи дещо звуженими вінцями. В орнаментатії абсолютно переважає лінійно прогладжений орнамент. У цілому кераміка цього етапу позначена відновленням традиційних рис буго-дністровської культури й посиленням її культурно-побутової однорідності.

Характерною особливістю другого етапу є поява на буго-дністровських поселеннях Пугач 2, Гард, Гард 4 ранньотрипільської кераміки (в керамічних комплексах вона становить 7—12%). Саме в той час, як свідчать матеріали згаданих поселень, налагоджуються взаємини між носіями буго-дністровської та ранньотрипільської культур. Уже на початковій стадії цих взаємин виникають взаємовпливи. У буго-дністровській кераміці це виявилось у пропорціях частини посудин, формуванні вінець, а також орнаментатії, зокрема в імітації на плічках канелюрів, відтисках округлого штампа під вінцями та появи коротких насічок по краю вінець (рис. 3, 1—5).

Зворотні впливи простежуються на посуді ранньотрипільських поселень Гайворон, Сабатинівка 2 та Гребенюків Яр, в оздобленні кераміки яких з'являється не характерний для цієї культури лінійно прогладжений орнамент із горизонтальних, вертикальних і діагональних ліній (рис. 4, 1, 2, 6, 9—12; 5, 1, 2, 8), а також композиції, у тому числі й зональні, з відтисків різних гребінцевих (рис. 4, 4, 7;

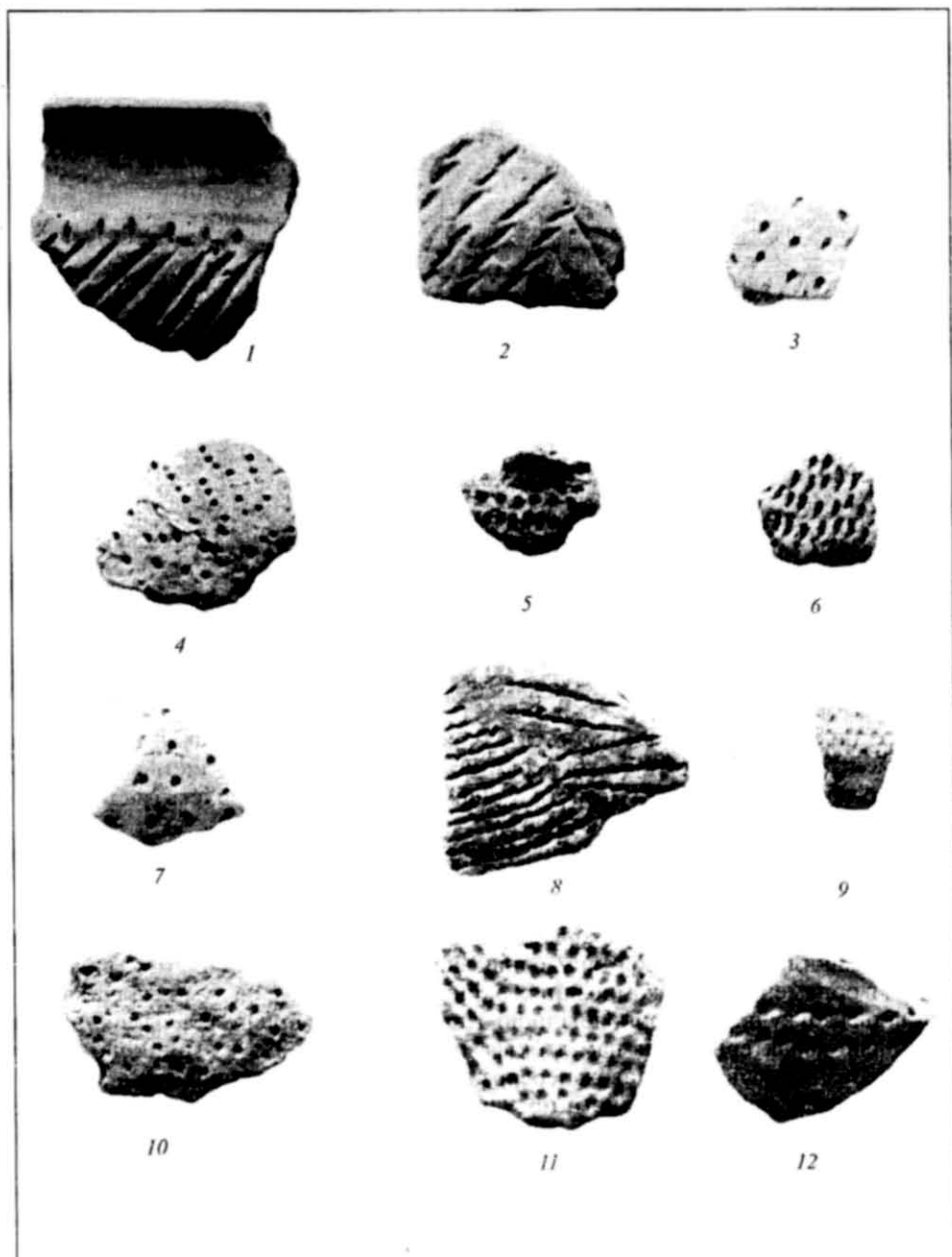


Рис. 5. Кераміка, що позначена буго-дністровськими впливами, з поселень культури Трипілья А: 1—3, 5—9, 11 — Гайворон; 4, 10, 12 — Сабатинівка 2

5, 6) і накольчастих (рис. 4, 3, 5, 8; 5. 3—5, 7, 9—12) штампів, що складають горизонтальні та діагональні ряди й виконані у властивій для пізньонеолітичних пам'яток Степового Побужжя манері. Синхронність обох культур підтверджується також знаходженням на поселенні Гребенюків Яр<sup>32</sup> буго-дністровських керамічних імпорту (рис. 4, 13).

Очевидно, під впливом буго-дністровської керамічної традиції відбуваються й певні зміни в технології виготовлення ранньотрипільського посуду на поселеннях Степового Побужжя, що виявилось у застосуванні разом із традиційними складовими формових мас графіту, особливо для виготовлення столового посуду (близько однієї третини). На ранньотрипільських поселеннях Південного Бугу такі нововведення в технології кераміки (посуд "з графітованою поверх-

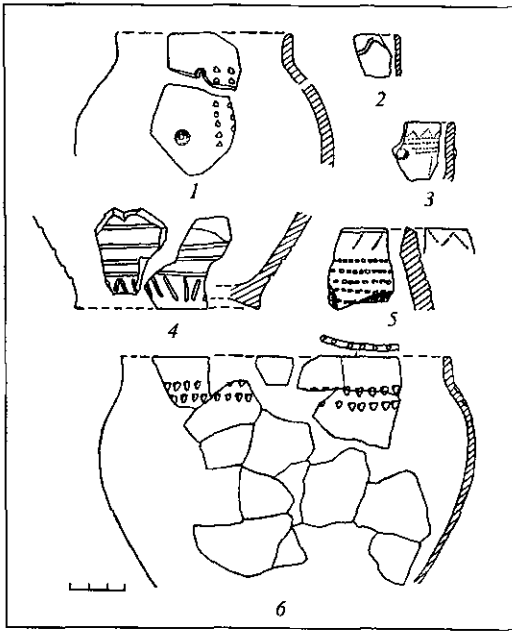


Рис. 6. Синкретична кераміка з поселень Степового Побужжя: 1, 5, 6 — Гард 3; 2—4 — Пугач 1, горизонт б

ють ранньотрипільські. Змінюється співвідношення між різними елементами орнаменту буго-дністровської кераміки: майже вдвічі зменшується кількість лінійно-прогладженого й, натомість, у кілька разів зростає кількість гребінцевого та накульчастого елементів орнаменту.

На третьому етапі взаємини між буго-дністровською та ранньотрипільською культурами набувають усталеного характеру, що виявилось у різкому збільшенні на буго-дністровських поселеннях кількості ранньотрипільської кераміки (Пугач 1, горизонт б — 39,6 %; Гард 3 — 52,4 %). У цілому вона не відрізняється від кераміки попереднього етапу, однак можна зазначити все частіше використання в орнаментальних композиціях округлих ямок, що є, на думку дослідників трипільської культури, хронологічною ознакою<sup>34</sup>. Цей орнаментальний прийом найбільш характерний для пам'яток фази Прекукутені 3/2 — Трипілля А/3, за Н. Бурдо<sup>35</sup>. Відбувається також перерозподіл у складі керамічних груп. Якщо на другому етапі частка кухонного посуду становила від 40,6 (Гард 4) до 67,7 % (Пугач 2), то на третьому етапі вона збільшилася до 70,1 (Гард 3) та 70,3 % (Пугач 2, горизонт б).

Результатом тривалих взаємин стає не лише посилення впливу однієї культури на іншу, а також змішання їхніх керамічних традицій, внаслідок чого виникає синкретична кераміка. На поселеннях Пугач 1 та Гард 3 вона становить відповідно 3,8 та 1,2 %.

В основу виділення синкретичної кераміки покладено технологічний принцип — її виготовлено з домішками рослинності, піску та шамоту. Зовнішня поверхня заглажена, коричневого та червонуватого кольору; на внутрішній поверхні — сліди розчосів. Товщина стінок 0,5—1,0 см. Синкретизм цієї кераміки виявляється також у формі посуду та його орнаменту. Так, форма горщика з Гарду 3, при спільних домішках (трава, пісок, шамот), є типовою для ранньотрипільської культури, але орнамент — імітація пальцевих зачіпів на плічках — нанесено характерним для буго-дністровської культури штампом (рис. 6, б). Поєднання ранньотрипільської форми та буго-дністровської орнаменту простежується й на інших посудинах (рис. 6, 1, 4). З'являється також не властивий для БДК прийом декорування посуду у вигляді конічних наліпів (рис. 6, 3). Такі незаперечні дані взаємовпливів простежені на посуді обох культур.

Протягом тривалого часу залишається дискусійним також питання про співвідношення буго-дністровського та ранньотрипільського крем'яного інвентарю. Дослідники буго-дністровської культури, неодноразово відзначаючи

нею", за В. Збеновичем) було застосовано спочатку в Сабагинівці 2, а пізніше й на інших пам'ятках<sup>33</sup>.

Третій, заключний, етап розвитку пізнього неоліту, який представлений у регіоні поселеннями Гард 3, Миколина Брояка, Новорозанівка та ін., означений, з одного боку, продовженням савранської лінії розвитку, а з іншого — істотними змінами в матеріальній культурі цих пам'яток, особливо в керамічному виробництві. Типи і форми посуду відображають загальну тенденцію розвитку буго-дністровської культури. Продовжують побутувати плоскодонні горщики S-подібного профілю, в тому числі й з комірцевим потовщенням вінець, і слабопрофільовані горщики, але збільшується кількість таких посудин з жолобчастими, часто гофрованими віньями. Водночас зростає й кількість горщиків, що за формою нагаду-

близькість кременю обох культур, пояснювали це їхньою генетичною спорідненістю<sup>36</sup>. Відмінність, на думку В. Даниленка, полягає лише в різних типах вкладнів для серпів та майже у повній відсутності у ранньотрипільських комплексах мікролітів геометричних форм<sup>37</sup>. З протилежних позицій виступає В. Збенювич, який, заперечуючи генетичний зв'язок між буго-дністровською культурою і раннім Трипіллям, не погоджується і з подібністю крем'яного інвентарю обох культур. Разом з тим, відзначаючи деякі спільні риси матеріальної культури, економіки й ідеології носіїв буго-дністровської та ранньотрипільської культур, мікролітичний характер крем'яного інвентарю ранньотрипільських поселень Південного Бугу він пояснює специфікою місцевої сировини (дрібна галька) або ознаками стадіальності нео-сенеоліту Південно-Східної Європи<sup>38</sup>. З цими твердженнями В. Збенювича важко погодитися. Звичайно, характер і якість сировини певною мірою позначаються на розмірах нуклеусів, сколів і, певна річ, розмірах окремих виробів. Проте розміри знарядь не можуть бути використані як критерій для розчленування кам'яних індустрій.

Важливішими, з нашого погляду, є дотримання тих чи інших прийомів розщеплення кременю, отримання заготовок з подальшим виготовленням знарядь, а також співвідношення окремих категорій виробів. Переконалися в цьому можна на прикладі самих ранньотрипільських пам'яток<sup>39</sup>. Так, поселення Бернашівка за складом крем'яного інвентарю з більшості позицій (кількісна перевага відщепів над платівками, абсолютна перевага скребачок на відщепі і співвідношення їхніх типів, співвідношення інших категорій інвентарю) ближче стоїть до поселень Південного Бугу, олександрівської групи<sup>40</sup> і навіть віддаленого поселення Гребенюків Яр<sup>41</sup>, ніж до сусідніх дністровських поселень Кормань, Берново, Ленківці та Лука-Врублівецька<sup>42</sup>. Принцип стадіальності означає певний ступінь розвитку різнокультурних груп населення, репрезентованих пам'ятками, крем'яна індустрія яких може ґрунтуватися на різній сировинній базі та різних культурних традиціях; збіг чи незбіг за будь-якими ознаками окремих категорій крем'яного інвентарю в цьому випадку не є визначальним чинником.

Тим часом порівняння крем'яного інвентарю з пізньонеолітичних буго-дністровських поселень, у тому числі й досліджених нами у Степовому Побужжі, та ранньотрипільських поселень типу Сабатинівки 2 виявляє його майже повну ідентичність як за технікою виготовлення, так і за номенклатурою виробів. Повною мірою простежується подібність окремих типів нуклеусів, відщепів і платівок з близькими параметрами та більшості категорій виробів з вторинною обробкою. Зазначимо, що на всіх поселеннях Степового Побужжя, які містять матеріали обох культур, неможливо виділити власне ранньотрипільський і буго-дністровський крем'яний. Певна річ, така близька подібність крем'яного інвентарю не випадкова, адже за рівнем економічного розвитку та напрямками господарської діяльності економіка БДК Степового Побужжя найближче стояла до економіки розселених на Південному Бузі ранньотрипільських племен. Це цілком закономірно, якщо враховувати паралельний розвиток обох культур протягом тривалого часу та тісні взаємини, що існували між ними.

Водночас існує й певна відмінність між крем'яним інвентарем буго-дністровської та ранньотрипільської культур. Проте вона полягає не в різних типах вкладнів для серпів, як вважав В. Даниленко, а у відсутності у буго-дністровських комплексах вкладнів з кутівим заплікуванням. Вкладні ж серпів з поздовжнім заплікуванням зрідка трапляються і в різночасових ранньотрипільських поселеннях, зокрема Бернашівці. Окопах на Дністрі<sup>43</sup> та Гребенюковому Яру на Південному Бузі<sup>44</sup>. Утім й на буго-дністровських пам'ятках вони нечисленні — серед виробів з вторинною обробкою такі знаряддя становлять від 0,2 (Гард 3) до 0,5 % (Пугач 2). Зауважимо, що мікроліти геометричних форм також відомі на всій території поширення ранньотрипільських пам'яток<sup>45</sup>.

Наведемо ще одну категорію знарядь, невідому в ранньому Трипіллі. Це великі вкладні у вигляді платівок з кінцевою та кривою ретушшю. Такі специфічні знаряддя були знайдені лише на поселеннях Степового Побужжя, де вони становлять 0,3—1,0 % загальної кількості виробів з вторинною обробкою. Ці знаряддя виготовлені на уламках платівок підпрямокутної форми завширшки здебільшого 1,0—1,3 і завдовжки 2,1—3,0 см. Ретушшю з боку спинки або че-



ревця найчастіше оформлені два чи три краї знярядь, а деякі з них мають заповірювання, що підтверджує їх використання як вкладнів.

Отже, для буго-дністровської та ранньотрипільської культур Південного Бугу в період їхнього співіснування був характерний майже тотожний, пізньонеолітичного типу крем'яний інвентар. Зміна його характеру на типово енеолітичний, за оцінками дослідників, відбувається лише в часі переходу до пам'яток типу Луки Врублівецької на Дністрі та Гренівки на Південному Бугу<sup>46</sup>.

Матеріали поселень Степового Побужжя дають унікальну можливість простежити становлення і розвиток взаємин між Трипіллям А та буго-дністровською культурою. Проникнувши у басейн Південного Бугу, ранньотрипільські громади увійшли в зону, заселену і якоюсь мірою контрольовану пізньонеолітичним буго-дністровським населенням і заселили невелику ділянку середньої течії Південного Бугу, водночас проникнувши далеко на північ по його притоці Синюсі (Гребенюків Яр). Згідно з етнографічними даними, для ранніх землеробів виразні територіальні кордони існували лише в окремих родів, тоді як межі земель братрій і племен були розпливчастими<sup>47</sup>.

Отже, на поселеннях другого етапу пізнього періоду БДК Степового Побужжя відбуваються зародження та початок стадії міжкультурних взаємин. Поширюється типова для найдавніших на Південному Бугу ранньотрипільських поселень типу Сабатинівки 2 кераміка (її частка ще незначна) і виникають взаємовпливи між обома культурами. Це особливо виразно простежується в кераміці. Міжетнічні зв'язки ґрунтуються на взаємовигідному обміні матеріальними цінностями, який вівся, можливо, на засадах партнерства.

Розвиток міжкультурних взаємин на третьому етапі привів до зміни їхнього характеру. Поряд з господарською роллю регулярний обмін матеріальними цінностями почав відігравати важливу соціальну роль, будучи ефективним механізмом встановлення та укріплення соціальних зв'язків<sup>48</sup>, у тому числі й сімейно-шлюбних. Очевидно, саме з цим було пов'язане різке зростання кількості ранньотрипільської та поява синкретичної кераміки, що відбувалося на тлі постійного припливу на Південний Буг ранньотрипільського населення та зростаючого впливу його культурних традицій. Водночас посилюється і культурна експансія з боку східних сусідів. Усе це вело до послаблення культурно-побутової однорідності буго-дністровського етносу, витіснення його частини в Середню Наддніпрянщину і, паралельно з цим, його поступової асиміляції.

Співіснуючи на одній території і підтримуючи протягом тривалого часу тісні взаємини, буго-дністровська та ранньотрипільська культури поступово зближують свої господарські системи, досягаючи близького рівня економічного розвитку. Для обох культур характерний майже тотожний, пізньонеолітичного типу виробничий переважно крем'яний інвентар, і лише зі зміною його характеру на типово енеолітичний, що на Південному Бугу відбувається з переходом до пам'яток типу Гренівки, буго-дністровські пам'ятки повністю припиняють своє існування. Сутність цих етнокультурних процесів полягала, очевидно, у формуванні нової моделі господарської адаптації, що було пов'язано з епохальними змінами, які відбувалися в той час на теренах Південно-Східної та Східної Європи.

У 1998 р. Київською лабораторією Інституту геохімії мінералів і рудоутворення НАН України за зразками з кістки та рогу було проведено ізотопне датування буго-дністровських (17 зразків) і ранньотрипільських (15 зразків) комплексів з території України. За каліброваними датами в цілому час існування пам'яток БДК було визначено в хронологічних межах середини VII — середини VI тис. до н. е., а пам'ятки культури Прекукутені-Трипілля А були продатовані серединою VI — другою чвертю V (4650—4600) тис. до н. е.<sup>49</sup>. Серію з восьми дат було отримано й для пізньонеолітичних (савранських) пам'яток, у тому числі 6 із них — для досліджених нами поселень Пугач 2 і Гард 3. Наводимо частину визначень, насамперед тих, які стосуються синхронних, на наш погляд, пам'яток БДК та культури Прекукутені-Трипілля А<sup>50</sup>:

	BP	Cal. BC
Саврань	Ki-6654 6985 ± 60	5806 ± 77
	Ki-6653 6920 ± 50	5748 ± 62

Гард 3	Ki-6655	6930 ± 55	5731 ± 68
Пугач 2	Ki-6656	6895 ± 50	5728 ± 57
	Ki-6657	6810 ± 60	5644 ± 47
	Ki-6687	6640 ± 50	5531 ± 41
	Ki-6679	6560 ± 50	5473 ± 41
	Ki-6678	6520 ± 60	5465 ± 62
Бернашівка	Ki-6681	6510 ± 55	5450 ± 65
	Ki-6670	6440 ± 60	5367 ± 56
Окопи	Ki-6671	6330 ± 65	5265 ± 69
Сабатинівка 2	Ki-6680	6225 ± 60	5179 ± 86
Гребенюків Яр	Ki-6674	6165 ± 55	5113 ± 79
	Ki-6673	6120 ± 50	5086 ± 95
	Ki-6672	6040 ± 65	4925 ± 89

Виходячи з цих дат і ставлячи під сумнів співіснування буго-дністровської та ранньотрипільської культур, Н. Бурдо, М. Відейко і М. Ковалюх ігнорують факт сумісного залягання залишків обох культур. Розглянемо це важливе питання, насамперед стратиграфію поселень Пугач 2 та Гард 3, зразки кісткових матеріалів з яких було відібрано цими дослідниками на аналіз. На обох поселеннях буго-дністровські та ранньотрипільські матеріали залягали в спільному шарі (як, до речі, й на інших поселеннях регіону Пугач 1, Гард та Гард 4, де наявні матеріали обох культур). Підкреслюємо, у жодному разі ми не виділили якогось окремого ранньотрипільського горизонту, як це стверджується у зазначених статтях Н. Бурдо, М. Відейка і М. Ковалюха<sup>51</sup>. Якщо серед добутого з шару крем'яного інвентарю неможливо виділити власне буго-дністровський та ранньотрипільський кремій, про що вже йшлося в цій статті, то ще більшою мірою це стосується добутого з шару кісткового матеріалу. На якій підставі одні зразки з Пугача 2 та Гарду 3 зараховано до буго-дністровської, а інші — до ранньотрипільської культури, залишається загадкою. Хіба що на основі отриманих сумнівних, з нашого погляду, дат.

Намагання шановних авторів будь-що виділити окремий ранньотрипільський горизонт зрештою призводить до суперечливих висновків, коли три із шести взятих для аналізу зразків з Пугача 2 та Гарду 3 спочатку оголошуються ранньотрипільськими, а потім їх же зараховують до буго-дністровських на тій лише підставі, що їхні дати не відповідають визначенням для ранньотрипільських поселень Сабатинівка 2 та Гребенюків Яр, зате близькі до дат савранської фази БДК<sup>52</sup>. Тим часом дві з так званих ранньотрипільських дат Пугача 2 (5465 ± 62 та 5473 ± 41 рр. до н. е.) значною мірою збігаються з датами, отриманими для Бернашівки (5367 ± 56 та 5450 ± 65 рр. до н. е.).

І насамкінець, зауважимо, що твердження про синхронність буго-дністровських і ранньотрипільських матеріалів ґрунтуються на даних стратиграфії, типологічному зіставленні матеріалів, наявності міжкультурних контактів та імпорту. Отримані серії радіовуглецевих дат для буго-дністровських і ранньотрипільських комплексів ми схильні розглядати лише як джерело інформації, а не як незаперечний факт, що потребує беззастережного прийняття, навіть у супереч іншим хронологічним ознакам. Їхнє використання можливе лише після проведення відповідної експертизи на достовірність з позицій археологічної методології.

<sup>1</sup> Проблему походження культури Прекукутені-Трипілья А висвітлено у низці праць українських, румунських і молдовських археологів. Див.: Dumitrescu H. Contribuții la problema originii culturii Precucuteni // SCIV. — 1957. — 8. № 1—4. — P. 53—73; Dumitrescu G. К проблеме происхождения докукутенской культуры // МИА Юго-Запада СССР и РНР. — Кишинев, 1960. — С. 33—47; Marinescu-Bilcu S. Cultura Precucuteni pe teritoriul României. — București, 1974; Даниленко В.Н. Энеолит Украины. — К., 1974; Збеневич В.Г. Поселение Бернашевка на Днестре. — К., 1980; Збеневич В.Г. Ранний этап трипольской культуры на территории Украины. — К., 1989; Сорокин В.Я. Раннетрипольские памятники на территории ССР Молдова // Археология, этнография и искусствоведение Молдовы: Итоги и перспективы. — Кишинев, 1990. — С. 30—39.

<sup>2</sup> Рудинська Є. Наукова конференція Інституту археології АН УРСР // Археологія. — 1948. — 2. — С. 212.

<sup>3</sup> Там само.

<sup>4</sup> Даниленко В.М. Дослідження неолітичних пам'яток на Південному Бузі // Археологія. — 1957. — 10. — С. 43, 48, 49; Даниленко В.Н. Неоліт Побужжя и вопрос о сложении трипольской культуры // КСИА. — 1960. — Вып. 9. — С. 3—9.

<sup>5</sup> Даниленко В.Н. Неоліт України. — К., 1969; Даниленко В.М. Буго-дністрівська культура // Археологія Української РСР. — К., 1971. — Т. 1. — С. 85—96; Даниленко В.Н. Энеоліт України. — К., 1974.

<sup>6</sup> Маркевич В.И. Материалы к карте неолитических памятников Прутно-Днестровья // КСОАМ 1962 года. — Одесса, 1964. — С. 85—92; Маркевич В.И. Исследование неолита на Среднем Днестре // КСИА. — 1965. — № 105. — С. 85—90.

<sup>7</sup> Даниленко В.Н. Энеоліт ... — С. 25.

<sup>8</sup> Даниленко В.Н. Неоліт ... — С. 224.

<sup>9</sup> Даниленко В.Н. Энеоліт ... — С. 10—18.

<sup>10</sup> Даниленко В.М. Буго-дністрівська культура... — С. 96.

<sup>11</sup> Даниленко В.Н. Неоліт... — С. 217—218.

<sup>12</sup> Там же. — С. 223.

<sup>13</sup> Маркевич В.И. Неоліт Молдавии (памятники буго-днестровской культуры): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. — М., 1968. — С. 27—28; Маркевич В.И. Памятники эпох неолита и энеолита. — Кишинев, 1973. — С. 38; Маркевич В.И. Буго-днестровская культура на территории Молдавии. — Кишинев, 1974. — С. 165.

<sup>14</sup> Маркевич В.И. Марская буго-днестровская культура... — С. 135, 165.

<sup>15</sup> Vulpe R. Problemele neoliticului Carpato-Niprovian in lumina săpăturilor de la Izvoare // SCIV. — 1956. — 7, № 1—2. — P. 81—86; Vulpe R. Izvoare. — Bucuresti, 1957. — P. III, 341; Comsa E. Studiul cercetărilor cu privire la faza Giulești a culturii Boian // SCIV. — 1957. — 8. — № 1—4. — P. 27—51; Комса Е. К вопросу об относительной хронологии и о развитии неолитических культур на юго-востоке Румынской Народной Республики и на востоке НР Болгарии // Dacia. — 1962. — 6. — P. 64; Dumitrescu H. Contribuții la problema ... — P. 53—69; Думитреску Г. К проблеме происхождения ... — С. 33—47; Dumitrescu I. Originea și evoluția culturii Cucuteni-Tripolie // SCIV. — 1963. — 14. — № 1. — P. 51—78; Marinescu-Bilcu S. Cultura Precucuteni ...

<sup>16</sup> Dumitrescu V. Originea si ... — P. 75.

<sup>17</sup> Comsa E. Culturile neolitice din zona Dunării inferioare intermediare între sud și nord // Arulum. — 1973. — 11, Alba-Julia. — P. 20—21.

<sup>18</sup> Пасек Т.С. Новые открытия на территории СССР в вопросы поздненеолитических культур дунайско-днестровского междуречья // СА. — 1958. — № 1. — С. 46; Пасек Т.С. Результаты археологических раскопок у с. Флорешты в Молдавии // МИА ЮЗ СССР и РНР. — Кишинев, 1960. — С. 57—58; Пасек Т.С. Раннеземледельческие (трипольские) племена Поднестровья // МИА. — 1961. — Вып. 84. — С. 203.

<sup>19</sup> Passek T. Relations entre l'Europe Occidentale et l'Europe Orientale a l'epoque Neolithique // Yte CISP. Les rapports et les informations des archeologues de l'URSS. — Moscou, 1962. — P. 8.

<sup>20</sup> Бібіков С.М. Ранній етап трипольської культури // Археологія Української РСР. — К., 1971. — Т. 1. — С. 163—164.

<sup>21</sup> Tringham R. Hunters, Fischers and Farmers of Eastern Europe: 6000—3000 B.C. — London, 1971. — P. 167—168; Dumitrescu V. A propos d'une nouvelle synthése concernant l'epoque néo-éolithique du Sud-Estet du Centre-Est de l'Europe — Dacia. — 1973. — 17. — P. 303.

<sup>22</sup> Збеневич В.Г. Поселение Бернашевка на Среднем Днестре (к проблеме сложения трипольской культуры) // Новейшие открытия советских археологов: Тез. докл. конф. — К., 1975. — Ч. 1. — С. 71—73; Збеневич В.Г. Поселение Бернашевка на Днестре. — К., 1980. — С. 155—174; Збеневич В.Г. Ранний этап трипольской культуры // Археологія Української РСР. — К., 1985. — С. 202—206; Збеневич В.Г. Ранний этап трипольской культуры на территории Украины. — К., 1989. — С. 171—186.

<sup>23</sup> Збеневич В.Г. Поселение Бернашевка на Среднем Днестре... — С. 73; Збеневич В.Г. Поселение Бернашевка на Днестре... — С. 167—168; Збеневич В.Г. Ранний этап... — С. 176—183.

<sup>24</sup> Збеневич В.Г. Ранний этап... — С. 174.

<sup>25</sup> Там же. — С. 183; Збеневич В.Г. Поселение Бернашевка на Днестре... — С. 167.

<sup>26</sup> Шапошникова О.Г., Товкайло Н.Т. Некоторые итоги исследования многослойного поселения Пугач на Южном Буге // Первобытная археология. — К., 1989. — С. 86—97; Товкайло М.Т. До питання про взаємини населення буго-дністрівської та ранньотрипольської культур у Степовому Побужжі // I польовий семінар. Раннеземледельческие поселения-гиганты трипольской культуры на Украине: Тез. докл. — Тяльянки; Веселый Кут; Майдаецкое, 1990. — С. 191—194; Товкайло М.Т. Неоліт Степового Побужжя: Автореф. дис. ...

канд. ист. наук. — К., 1998. — С. 10—12, 14, 15; *Товкайло М.* Periodisierung und Chronologia des Spätneolithikums in des Steppen am Südlichen Bug // *Eurasia Antiqua*. — 1996. — № 2. — С. 13, 16, 19.

<sup>27</sup> *Видейко М.Ю., Ковалюх М.М.* Изотопне датування пам'яток буго-дністровської культури // Археологічні відкриття в Україні 1997—1998 рр. — К., 1998. — С. 65—66; *Бурдо Н.Б., Ковалюх М.М.* Нові дані про абсолютне датування Трипілля А // Археологічні відкриття в Україні 1997—1998 рр. — К., 1998. — С. 60—61.

<sup>28</sup> *Бурдо Н.Б.* Етнокультурний склад ранньотрипільського населення // Матеріали Міжнар. археол. конф. “Етнічна історія та культура населення Степу та Лісостепу Євразії (від кам'яного віку по ранне середньовіччя). — Дніпропетровськ, 1999. — С. 40; *Бурдо Н.Б.* Нові дані до проблеми генези трипільської культури // Тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. “Трипільський світ і його сусіди”, Збараж, 20—25 серп. 2001 р. — Збараж, 2001. — С. 4—6.

<sup>29</sup> *Бурдо Н.Б.* Етнокультурний склад... — С. 40—42; *Бурдо Н.Б.* Нові дані... — С. 5—6.

<sup>30</sup> *Товкайло Н.Т.* О восточных связях буго-днестровской культуры (по материалам поселения Пугач) // Каменный век на территории Украины. — К., 1990. — С. 47—54.

<sup>31</sup> *Товкайло М.Т.* Неоліт... — С. 10—11; *Товкайло М.* Periodisierung... — С. 10—19.

<sup>32</sup> *Шмаглий Н.М., Видейко М.Ю.* Раннестрипольское поселение Гребенюков Яр у с. Майдаецкое // Новые исследования по археологии Северного Причерноморья. — К., 1987. — С. 98.

<sup>33</sup> *Збеневич В.Г.* Ранний этап... — С. 90, 93.

<sup>34</sup> *Патокова Э.Ф., Петренко В.Г., Бурдо Н.Б., Полищук Л.Ю.* Памятники трипольской культуры в Северо-Западном Причерноморье. — К., 1989. — С. 28; *Збеневич В.Г.* Ранний этап... — С. 133.

<sup>35</sup> *Бурдо Н.Б.* Ранний этап формування трипільської культури // Археологія. — 1993. — № 3. — С. 26—27.

<sup>36</sup> *Даниленко В.Н.* Неоліт... — С. 155, 159; *Маркевич В.И.* Буго-днестровская культура... — С. 165.

<sup>37</sup> *Даниленко В.Н.* Энеолит... — С. 12.

<sup>38</sup> *Збеневич В.Г.* Поселение Бернашевка на Днестре... — С. 85, 165.

<sup>39</sup> *Там же.* — С. 68. — Табл. 1; *Збеневич В.Г.* Ранний этап... — С. 48—49. — Табл. 1.

<sup>40</sup> На це звертає увагу Н. Бурдо. Див.: *Патокова Э.Ф. и др.* Указ. соч. — С. 12.

<sup>41</sup> *Шмаглий Н.М., Видейко М.Ю.* Указ. соч. — С. 89—91.

<sup>42</sup> *Збеневич В.Г.* Ранний этап... — С. 48—60. — Табл. 1.

<sup>43</sup> *Там же.* — С. 59. — Рис. 31, 7; 32, 23; *Патокова Э.Ф. и др.* — С. 12. — Рис. 3, 8.

<sup>44</sup> *Шмаглий Н.М., Видейко М.Ю.* Указ. соч. — С. 89. — Рис. 2, 3.

<sup>45</sup> *Збеневич В.Г.* Ранний этап... — С. 49. — Табл. 1; *Шмаглий Н.М., Видейко М.Ю.* Указ. соч. — С. 89; *Патокова Э.Ф. и др.* Указ. соч. — С. 12.

<sup>46</sup> *Даниленко В.Н.* Энеолит... — С. 12; *Черныш Е.К.* Энеолит Правобережной Украины и Молдавии // Энеолит СССР. — М., 1982. — С. 188.

<sup>47</sup> *История первобытного общества. Эпоха первобытной общины.* — М., 1986. — С. 355.

<sup>48</sup> *Там же.* — С. 341, 404.

<sup>49</sup> *Видейко М.Ю., Ковалюх М.М.* Изотопне датування ... — С. 65—66; *Бурдо Н.Б., Ковалюх М.М.* Нові дані... — С. 60—61.

<sup>50</sup> *Бурдо Н.Б., Ковалюх М.М.* Нові дані... — С. 61. — Табл. 2; *Бурдо Н.Б.* Етнокультурний склад... — С. 41; *Бурдо Н.Б.* Нові дані... — С. 5.

<sup>51</sup> *Там само; Видейко М.Ю., Ковалюх М.М.* Изотопне датування... — С. 66.

<sup>52</sup> *Бурдо Н.Б., Ковалюх М.М.* Нові дані... — С. 61; *Видейко М.Ю., Ковалюх М.М.* Изотопне датування... — С. 66.

Одержано 26.02.2002

*Н.Т. Товкайло*

## К ПРОБЛЕМЕ ВЗАИМОСВЯЗЕЙ НАСЕЛЕНИЯ БУГО-ДНЕСТРОВСКОЙ И РАННЕТРИПОЛЬСКОЙ КУЛЬТУР

Проблема взаимосвязей буго-днестровской и раннетрипольской культур рассматривается на основании анализа керамики ряда позднеэнеолитических памятников Степного Побужья, характеризующихся совместным залеганием материалов обеих культур.

В развитии позднего периода буго-днестровской культуры Степного Побужья выделяются три последовательных этапа. На втором этапе на нескольких буго-днестровских поселениях (Пугач 2, Гард, Гард 4) впервые появляется раннетрипольская керамика, составляющая от 7 до 12 % и свидетельствующая о налаживании взаимоотношений между буго-днестровской и раннетрипольской культурами. Это типичная для самых ранних на Южном Буге

раннетрипольских памятников керамика, ближайшие аналогии которой находим на поселениях типа Сабатиновка 2. В то же время возникают взаимовлияния между обеими культурами, проявляющиеся в буго-днестровской керамике в пропорциях сосудов, формировании венчиков, а также в орнаментации. Обратные влияния прослеживаются на самих раннетрипольских поселениях Гайворон, Сабатиновка 2, Гребенюков Яр, в украшении керамики которых возникают чуждые для этой культуры орнаментальные мотивы, исполненные в свойственной буго-днестровской традиции манере. Синхронность обеих культур подтверждается найденными на поселении Гребенюков Яр буго-днестровскими керамическими импортами.

На третьем, заключительном, этапе развития местного неолита взаимоотношения между буго-днестровской и раннетрипольской культурами приобретают устойчивый характер, что проявляется в резком увеличении количества раннетрипольской керамики и возникновении синкретической керамики.

Обеим культурам в период их сосуществования был свойствен почти тождественный поздненеолитического типа производственный кремневый инвентарь, и только после изменения его характера на типично энеолитический, что на Южном Буге происходит при переходе к памятникам типа Гренивка, буго-днестровские памятники прекращают свое существование. Сущность этих этнокультурных процессов состояла, очевидно, в формировании новой модели хозяйственной адаптации, связанных с эпохальными изменениями, происшедшими в то время на территории Юго-Восточной Европы.

*M. T. Tovkailo*

#### TO THE PROBLEM OF RELATIONS BETWEEN THE BUG-DNIESTER AND EARLY TRYPILLYA CULTURES

The problem of relations between the Bug-Dniester and Early Trypillya cultures is discussed on the basis of analysis of ceramics from a number of Late Neolithic monuments situated on the territory of steppe zone of the Bug Region. The monuments in discussion are characterized by conjoint location of materials of both cultures.

One can distinguish three successive stages in development of the Bug-Dniester culture in the steppe zone of the Bug River. Early Trypillian ceramics amounting from 7 to 12 % first appeared in some settlements of the Bug-Dniester Region (Pugach 2, Gard, Gard 4) at the second stage of its development. That testifies to establishment of interrelations between the Bug-Dniester and Early Trypillya cultures. These ceramics are typical for the earliest Trypillian sites recorded on the Southern Bug River. The closest analogies occur on such settlements as Sabatynivka 2. Simultaneously mutual influence of these cultures is noted. For the Bug-Dniester culture it is reflected in proportions of vessels, shapes of the rims, as well as in ornamentation. The influence on Trypillya culture can be traced on such early Trypillian settlements as Gaivoron, Sabatynivka 2, Grebeniukiv Yar. Decoration of pottery from these sites accepts ornamental motifs unfamiliar for that culture, but traditional for the Bug-Dniester culture. Synchronism of these two cultures is confirmed by the discovery of ceramic import belonging to the Bug-Dniester cultural period on the settlement of Hrebeniukiv Yar.

At the final third stage of development of local Neolithic sites, the interconnections between the Bug-Dniester and Early Trypillya cultures become stable, the fact being illustrated by a sharp increase in Early Trypillya pottery proportion (Pugach 1, horizon b — 39.6 %, Garg 3 — 52.4 %), and by appearance of syncretic ceramics making from 1.2 % to 3.8 %.

Almost identical Late Neolithic industrial tools, mostly made of flint, were characteristic of both cultures at the period of their coexistence. The Bug-Dniester sites disappeared when the sites of Grenivka type rose on the Southern Bug, and inventory acquired Eneolithic character. The essence of these ethnic and cultural processes connected with the epoch-making changes having taken place in South-Eastern Europe in the period under study obviously consisted in formation of new model of economic adaptation.